

Hattice araştırmalarında son durum

Oğuz Soysal - Chicago

Bildirimim konusu olarak, Hititoloji biliminin en küçük birimlerinden olan Hatti dili ve kültürü üzerindeki çalışmaların aktüel durumunu seçmiş bulunuyorum. Bundaki gayem, son yıllardaki önemli yayınlarla yeniden hız kazanan bu tür araştırmaların kısa bir dökümünü vermektir. Ayrıca burada, Ortaköy-Şapinuwa kazısı hafirleri Dr. M. Süel ve Prof. A. Süel'in de izinleri ile, Ortaköy'de gün ışığına çıkarılan yazılı belgelerin Hatti dili materyali için sağladığı sevinç verici kazançlar hakkındaki ilk ve kısa haberleri de sunmak istiyorum.¹

1) Şimdiye kadarki çalışmalar

Günümüze Hitit çivi yazılı belgeleri aracılığı ile ulaşan ve yakın zamana kadar da sadece Hitit başkenti Boğazköy-Hattuşa'da belgelenen Hatti dili üzerindeki ilk çalışmalar, daha Hititoloji biliminin ilk yıllarına geri gitmektedir. 1910'lu yılların sonları ve 1920'li yılların başlarında, Hititçe'nin çözülmesinde ilk ciddi çalışmalarını yapan E. Forrer² ve F. Hrozný³ bu dil üzerinde de bazı gözlemlerde bulunmuşlardır. Özellikle E. Forrer, Hattice hakkında ilk saptamaları yapmış ve bu dilin genetik bakımdan Boğazköy metinlerinde belgelenen hiçbir Eski Anadolu diline (yani Hititçe, Luwice, Palaca ve Hurrice) benzerlik ya da yakınlık göstermediğini belirtmiştir. Kendisi, Hattice'nin prefikslerle işleyen kelime özelliklerinden dolayı

¹ Sağladığı maddi katkı ile IV. *Internationaler Kongreß für Hethitologie*'ye katılmamı mümkün kılan *Würzburger Universitätsbund*'a; yine verdiği iki aylık burs ile Ankara ve Çorum'da A. Süel, Y. Soysal ve E. Reyhan ile birlikte Ortaköy tabletleri üzerinde çalışmamı sağlayan *American Research Institute in Turkey*'e şükranlarımı iletmek isterim.

Dipnotlarda kullanılan bibliyografik kısaltmalar J. Friedrich / A. Kammenhuber, HW², Heidelberg (1975 vdd.) ile H. G. Güterbock / H. A. Hoffner, CHD, Chicago (1980 vdd.)'dekilere uymaktadır.

² E. Forrer, SPAW (phil.-hist.Klasse) 53 (1919) 1029 vdd.; MDOG 61 (1921) 20 vdd.; ZDMG 76 (1922) 174 vdd.; ayrıca krş. JA 217 (1930) 227 vdd., Glotta 26 (1938) 178 vdd.

³ F. Hrozný, *Über die Völker und Sprachen des alten Chatti-Landes* (= BoSt 5), Leipzig 1920, 25 ff. Bu iki arařtırmacı dışında, bilimsel güvenilirlikleri şüphe götürmek üzere, A. Śmieszek, RO 2 (1919-1924) 145 vdd., 153 vdd. ve A. H. Sayce'nin de, JRAS 1924, 245 vdd.'da Hatti dili üzerinde arařtırmaları bulunmaktadır.

tipolojik bakımdan daha çok Kafkas dilleri ile karşılaştırılabileceğine işaret etmiş ve bununla ilgili olarak bazı kelime karşılaştırmalarında da bulunmuştur. Ancak Hattice'nin ciddî bir şekilde araştırılması ilk kez H. G. Güterbock'un 1935 yılında o zamana kadar bilinen Hattice metinlerin kopyalarını *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* serisinin 28. cildi ile bilim dünyasına sunmasından sonra, E. Laroche⁴ ve A. Kammenhuber'in⁵ bir dizi makalesi ile başlamıştır. 1950 ile 1970 yılları arasında yoğunlaşan çalışmalarında bu iki otorite, özellikle Hattice-Hititçe bilingue metinlerini değerlendirek bazı Hattice kelime karşılıklarının bulunmasında ve bu dilin gramerine ait ayrıntıların saptanmasında önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir. Bu arada, eski Sovyetler Birliği bilim adamlarının da Hatti dili ve kültürü üzerine oldukça kabarık sayıda yayın yaptıklarını görüyoruz. Bunlar arasında I. M. Dunajevskaja⁶ (Hattice kelime ve kelime zinciri yapısı hakkında araştırmalar), V. V. Ivanov⁷ (Hattice kelime etimolojileri ve sintaksı konusunda incelemeler) ve V. Ardzinba'nın⁸ (kültürel-dilsel konular üzerinde) çalışmaları sayılabilir. Bu arada, bilimsel metod olarak güvenilirliği tartışma götürür başka bir Hatti araştırma alanından da kısaca bahsetmek gereke-

⁴ E. Laroche, *JCS* 1 (1947) 187 vdd.; *RA* 41 (1947) 67 vdd.; *JKF* 1 (1950-51) 174 vdd.; *RHA* 13 (1955) 72 vdd.; *RHA* 24 (1966) 160 vdd.; *RHA* 31 (1973) 83 vdd.; ayrıca bk. *Annuaire du Collège de France* 80 (1979-1980) 545 vdd.; *Annuaire du Collège de France* 81 (1980-1981) 485 vdd.

⁵ A. Kammenhuber, *ZA* 51 (1955) 102 vdd.; *Das Altertum* 4 (1958) 131 vdd.; *MSS* 14 (1959) 63 vdd.; *KZ* 77 (1961) 161 vdd.; *RHA* 20 (1962) 1 vdd.; *MSS* 17 (1964) 21 vdd.; *Altkleinasiatische Sprachen* (HdO I/2, 1.-2. Abschn., Lfg. 2), Leiden-Köln 1969, 428 vdd., 584 vdd.; ayrıca bk. *Drevnie Jazyki Maloj Azii*, Moskva 1980, 23 vdd.; *BMECCJ* 9 (1996) 209 vdd.

⁶ I. M. Dunaevskaja, *Voprosy Jazykoznanija* 1954/6, 62 vdd.; *VDI* 1959/1, 20 vdd.; *Fs Orbeli*, Tbilisi 1960, 73 vdd.; *Kratkie soobščeniya. Instituta Narodov Azii* 40 (1961) 3 vdd.; *Peredneaziatskij Sbornik* 1, Moskva 1961, 57 vdd., 583 vdd.; *Trudy dvadcat' pjatogo meždunarodnogo kongressa vostokovedov*, Tom 1, Moskva 1962, 275 vdd.; *VDI* 1964/1, 102 vdd.; *OLZ* 68 (1973) 16 vdd.; *Drevnie Jazyki Maloj Azii*, Moskva 1980, 9 vdd.; ayrıca bk. I. M. D'jakonov ile beraber: *Jazyki Azii i Afriki* 3, Moskva 1979, 79 vdd.

⁷ V.V. Ivanov, *ArOr* 46 (1978) 69 vdd.; *Etimologija* 1976 (1978) 153 vdd.; *Etimologija* 1980 (1982) 157 vdd.; *Etimologija* 1981 (1983) 140 vdd.; *Istorija slavjanskich i balkanskich nazvanij metallov*, Moskva 1983, 107 vdd.; *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problema jazykovych kontaktov*, Moskva 1983, 53 vdd.; *Tekst: Semantika i struktura*, Moskva 1983, 5 vdd., 296 vd.; *Kavkazsko-Bližnevostočnyj Sbornik* 7 (= Gs Menabde), Tbilisi 1984, 74 vdd., 169; *Etimologija* 1986-1987 (1989) 239 vd.

⁸ V. G. Ardzinba, *VDI* 1982/1, 109 vdd.; *Kul'turnoe Nasledie Vostoka. Problemy, poiski, suždenija*, Leningrad 1985, 73 vdd.

cektir. Üzerinde pek çok yayın yapılan bu konu, Hattice'nin günümüz bazı dilleri ile karşılaştırılıp bunlar arasında genetik ilişki kurma girişimleridir. E. Forrer'in 1919 yılındaki, Hattice'nin Kafkas dilleri ile olan tipolojik benzerlikleri işaretinden sonra, J. von Mészáros 1934 yılında yayınlanan Päkhy (orjinal adıyla Ubych) diline ithaf edilmiş monografisinde, artık ölmekte olan bu kuzeybatı Kafkas dilinin Hattice'nin kalıntısı olduğunu öne sürmüştür. Savları için hemen hepsi yanlış ya da ispatlanamaz bazı hipotetik kelime karşılaştırmaları yaptığından dolayı haklı şekilde sert tenkitlere maruz kalan bu araştırmanın⁹, Hatti dili araştırmalarını çok münakaşalı bir yola sevkettiğini görüyoruz. Bugün literatürde, etimolojiden daha çok ses benzerliği ve çağrışıma dayanan kelime karşılaştırmalarıyla, Hattice'yi pekçok değişik Kafkas diline bağlama girişimine rastlanmaktadır. Bunlar arasında, V. V. Ivanov¹⁰, V. Ardzinba¹¹, V. Chirikba¹², Chr. Girbal¹³ ve J. Braun'ın¹⁴ çalışmaları sayılabilir. En son olarak Gürcü araştırmacısı Ş. Gabeskiria, Çorum'da gerçekleştirilen bundan bir önceki Hititoloji Kongresinde, Hatti ile Gürcü dilleri arasındaki benzerlikleri konu alan bir bildiri sunmuştur¹⁵.

Hattice araştırmaları dahilinde iki monografi de burada anılmalıdır. Bunlar, H.-S. Schuster'in 1974'de yayınladığı Hattice-Hititçe bilinguelere ithaf edilmiş titiz eseri¹⁶ ve Chr. Girbal tarafından 1986'da yayınlanan, Hatti-

⁹ J. von Mészáros, *Die Päkhy-Sprache* (SAOC No. 9), Chicago 1934. Eser için kritikler: R. Bleichsteiner, *ArOr* 8 (1936) 399 vdd.; J. Friedrich, *ZDMG* 88 (1934) 289 vdd.

¹⁰ V. V. Ivanov, *Drevnjaja Anatolija*, Mosva 1985, 26 vdd.; *Şulmu. Papers on the Ancient Near East. Presented at the International Conference of Socialist Countries*, Prague 1988, 133 vdd.

¹¹ V. G. Ardzinba, *Assyriologia I: Internationale Tagung der Keilschriftforscher der sozialistischen Länder. Zusammenfassung der Vorträge*, Budapest 1974, 10 vdd.; *Pered-neaziatskij Sbornik* 3, Moskva 1979, 26 vdd., 268.

¹² V. A. Chirikba, *Common West Caucasian. The Reconstruction of its Phonological System and Parts of its Lexicon and Morphology* (Research School CNWS. School of Asian, African, and Amerindian Studies), Leiden 1996, 406 vdd.

¹³ Chr. Girbal, *Beiträge zur Grammatik des Hattischen* (Europäische Hochschulschriften, Reihe 21, Bd. 50), Frankfurt am Main - Bern - New York (1986) 160 vdd.

¹⁴ J. Braun, *RO* 49 (1994) 15 vdd.

¹⁵ Ş. Gabeskiria, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara 1998, 223 vdd.

¹⁶ H.-S. Schuster, *Die hattisch-hethitischen Bilinguen. I. Einleitung, Texte und Kommentar. Teil I* (DMOA 17), Leiden 1974. Eser için kritikler: A. Archi, *OA* 14 (1975) 366 vdd.; H. Berman, *OLZ* 72 (1977) 453 vdd.; I. Dunajevskaja, *BiOr* 33 (1976) 204 vdd.; V. Haas, *WZKM* 68 (1976) 201 vdd.; G. Neumann, *ZDMG* 129 (1979) 372 vdd.

ce'ye ait gramer ayrıntılarını işleyen çalışmalardır¹⁷. Hattice araştırmaları, Chr. Girbal'ın eserinden sonra uzunca bir süre herhangi bir monografi yayınına tanık olmamıştır. 1986'dan sonra, daha çok bu dilin morfolojisi ve sintaksı üzerinde P. Taracha¹⁸ ve J. Klinger¹⁹ tarafından yapılan tartışmalara rastlıyoruz. Bu arada, F. P. Daddi'ye ait ve Hatti panteonuna ithaf edilmiş çalışmaları da anmamız gerekmektedir²⁰.

2) Güncel çalışma ve tasarımlar

1996 yılında, Hattice araştırmalarının iki önemli neşriyat ile yeniden canlılık kazandığına sevinerek tanık olduk. H. Otten ve Chr. Rüster, *Keilschrifttexte aus Boghazköi* serisinin 37. cildinde, Ankara Müzesinde bulunan 150'yi aşkın Hattice ve Hatti miliyösünden fragmanın çivi yazılı kopyalarını yaparak büyük bir beklentiyi cevaplandırdılar²¹. Bu yayın, daha önceki *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* serisinin 28. ve 48. ciltlerinde büyük bir kısmı yayınlanan Hattice metinlerin tamamının bilim dünyasına tanıtılmasında önemli bir adım teşkil etmektedir. Aynı cildin önsözünden anlaşıldığı kadarı ile, Ankara Müzesinde bir miktar daha yayınlanmamış Hattice fragman bulunmaktadır. Bunların da Alman meslekdaşlarımız tarafından kısa bir zamanda ve aynı titizlikle yayınlanıp, bilim dünyasına kazandırılacağına inancımız tamdır. Bu vesile ile Türk meslekdaşlarımızdan da, 1987 yılında Doğu Berlin'den Türkiye'ye geri getirilen Bo-numaralı Boğazköy tabletlerinin yayınlanması konusunda beklentilerimiz vardır. Çünkü, ilgili literatürden saptandığına göre, bunlar arasında da bazı Hattice fragmanlar bulunmaktadır.

1996 yılında yayınlanan diğer eser, J. Klinger'in Hatti kültünün Hitit

¹⁷ Bk. dipnot 13'de anılan eser. Bunun için kritikler: G. Beckman, *BiOr* 46 (1989) 669 vdd.; H. Eichner, *Die Sprache* 32 (1986) 460 vd.; E. Neu, *ZA* 81 (1991) 160 vdd.; P. Taracha, *OLZ* 84 (1989) 261 vdd.

¹⁸ P. Taracha, *AoF* 15 (1988) 59 vdd.; *Šulmu IV. Papers Presented at the International Conference Poznań¹*, 19-22 September, 1989. *Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia* 182, Poznań 1993, 287 vdd.; *Atti del II Congresso Internazionale di Hittitologia* (StudM 9), Pavia 1995, 351 vdd.

¹⁹ J. Klinger, *Hethitica* 12 (1994) 23 vdd.

²⁰ F. P. Daddi, *Hethitica* 8 (1987) 361 vdd.; *OA* 26 (1987) 37 vdd.; *Fs Pugliese-Carratelli* (Eothen [1]), Firenze 1988, 193 vdd.; *Fs Alp*, Ankara 1992, 97 vdd.; *SMEA* 36 (1995) 91 vdd.; *SMEA* 40/1 (1998) 5 vdd.; *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 131 vdd.

²¹ H. Otten ve Chr. Rüster, *Hattische Texte* (KBo 37), Berlin 1996. Bunun için kritik: Chr. Girbal, *OLZ* 93 (1998) vdd.

kültü dahilindeki yeri ve önemine ithaf edilmiş kapsamlı monografisidir²². Burada araştırmacı, sadece dinsel konuları incelemekle kalmayıp, Hattice metin korpusunun bir dökümünü vermekte ve bu korpusa ait bazı metinlerin çalışmalarını da sunmaktadır. Anılan eserde ayrıca, tüm Hattice metinlerin biraraya toplanacağı bir korpus çalışmasının da hazırlanmakta olduğu haberi verilmektedir.

Avrupalı meslektaşlarımızın Hatti dili ve kültürüne yönelik çalışmalarını büyük bir ilgi ve takdirle izlemekteyiz. Şimdi, Türk Hititoloji Bilimi temsilcileri olarak bizlerin de bu konuya ne gibi katkısı olabileceği konusuna değinmek istiyorum. Bu konuda biri bireysel, diğeri ise grup çalışması olmak üzere iki projeden söz edebiliriz. Grup çalışması, biraz sonra bahsedeceğim Ortaköy-Şapinuwa buluntularını ilgilendirmektedir. Burada bireysel olarak haberini verebileceğim proje "*Hattischer Wortschatz in hethitischer Überlieferung*", bir kelimeler derlemesini kapsamaktadır ve şimdiye kadar yayınlanmış Boğazköy belgelerindeki tüm Hattice kelimeleri biraraya getirmeyi amaçlamaktadır. Hititçe, Luwice, Hurrice ve hatta Palaca için sözlük ya da lûgatçe türünde yayınlar mevcutsa da, bu tür bir çalışma Hattice için şimdiye kadar yapılmamıştır ve ihtiyacı her zaman hissedilmektedir. Bu konudaki tek girişim, J. Friedrich'in 47 yıl önce, Hititçe sözlüğünün "*Nachbarsprachen*" bölümünde verdiği çok kısa bir kelime derlemesinden ibarettir²³ ve hem eskiliği hem de orada kullanılan belge azlığı nedeniyle artık ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır. Tarafımdan hazırlanan liste, alfabetik olarak sıralanmış Hattice kelimeler ya da kelime kompleksleri yanında metin yerleri ve bibliyografyayı da kapsamaktadır. Bu arada mümkün olduğu kadarıyla, Hattice kelimelerin Hitit kontekslerindeki karşılıkları ve anlamları, kelime komplekslerinin analizleri de verilmeye çalışılacaktır. Hattice kelime anlamları hakkındaki çok kıt bilgimiz nedeniyle, bu çalışmaya bir sözlük ya da lûgatçe gözü ile bakmamız mümkün değildir ve böylece onu sadece bir "kelimeler derlemesi" olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Bununla birlikte, kelime listesi yanında eser, tarihlemeleri ile birlikte Hattice metinler listesi, kısa olmak üzere fonetik, gramatik ve leksikal bölümler ve nihayet çok kapsamlı bir bibliyografya derlemesi de içermektedir. Bu tür bir çalışmanın ileride sadece Hatti dili üzerindeki filolojik çalışmalar için değil, bilakis Hititler Devri Anadolu'su onomastiği,

²² J. Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht* (StBoT 37), Wiesbaden 1996. Eser için kritikler: J. Hazenbos, *ZDMG* 148 (1998) 398; O. Soysal, *Kratylos* 44 (1999) 161 vdd.; P. Taracha, *OLZ* 93 (1998) 9 vdd.

²³ J. Friedrich, *HW*, Heidelberg 1952, 316 vdd.; 1. Erg. (1957) 34; 2. Erg. (1961) 35; 3. Erg. (1966) 47.

teonomastiği ve toponümü ile ilgili araştırmalar için de faydalı olacağı inancındayım. Çünkü, Hitit kültüründe Hatti dil materyali çok önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan, Hattice kelime listesi, yukarıda bahsedilen ve Alman meslektaşlarımız tarafından hazırlanan Hattice metinler korpusu çalışması için de bir tamamlayıcı olacaktır. Kelime listesi çalışması, 1995 yılından beri sürmektedir ve şu anda 10,000 kelime ile kelime kompleksi girdisini içermektedir. Önümüzdeki yıl tamamlanması ve Almanca bir monografi şeklinde yayınlanması planlanan araştırma hakkında genel bir fikir edinilmesi amacıyla, burada iki kelime girdisini örnek olarak sunmak istiyorum. İlk örnek Hattice bir metinden alınmıştır, ikincisi ise Hititçe kontekste geçen Hattice bir pasaja aittir:

Örnek 1:

Wort und Belegstelle: *ak-ka-tu-uř* KUB 2.2+KUB 48.1 III 46

Bemerkungen: Eher mit vorangehendem Glied *a-an-da-řa(-)ak-ka-tu-uř* zu lesen.

Analyse: *a=an=ta=ř'* *ka=tuş*

Entsprechungen: (*n=at řarā*) *dāř* (KUB 2.2+KUB 48.1 III 49)

Literatur: Ardzinba 1974:12, 13; Ardzinba 1979:30 (m. Fn. 28); Dunaevskaja 1959:24, 28, 33; Dunaevskaja 1961:4; Dunaevskaja 1961a:68, 76, 78, 81 (m. Fn. 59), 101, 108, 109, 113, 122, 138, 156-157; Dunajevskaja 1962:276; Dunaevskaja 1980:19; Friedrich 1932:4; Ivanov 1983a:122*, 126*; Ivanov 1983c:35, 296; Ivanov 1985:31*, 34*; Klinger 1994:28-29 (Fn. 24); Laroche 1947a:94, 95; Sayce 1924:248; Taracha 1989:262

Örnek 2:

Wort und Belegstelle: (^D*Ha-at-tu-řa-an-te-řa_a-ař-h[a-ap]*) KBo 21.85+KBo 8.109 I 24'

Analyse: ^D*Hattuş=an te=řa_aşhap*

Entsprechungen: ^{URU}*Hattuşaş* DINGIR^{MES} (KBo 20.70+KBo 21.88 II 5)

Kommentar: vgl. ^{URU}KÜ.BABBAR-şan *tepaşha[p]* in KUB 34 127 Rs.3 und ^{URU}*Hadduşa* <*n'*> DINGIR^{MES}-*ap* in VS 28.30 IV 1. Alle bedeuten "die Götter von Hattuşa".

Literatur: Laroche 1973a:84, 88-89 (m. Fn. 9); Singer 1983:102 (m. Fn. 46)

H. G. Güterbock, Chicago'daki çalışmalarım sırasında, sahip bulunduğu tüm Hattice materyali istifademe sunmuş ve böylece söz konusu projenin geręekleşmesine çok büyük katkıda bulunmuştur. Diğer büyük destek, Ortaköy-şapinuwa hafirleri M. Süel ve A. Süel'den gelmiştir. Kendileri, Ortaköy'de gün ışığına çıkmış Hattice materyalin de söz konusu kelime listesinde kullanılmasına izin vermişlerdir. Böylece kelime listesi, yayınlanmamış Boğazköy tabletleri dışındaki tüm gerekli materyale sahip olmaktadır. Her üç bilim adamına yardım ve ilgilerinden dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

3) Ortaköy kaynakları

Bildirimim bu bölümünde, biraz önce birkaç kez andığım Ortaköy-Şapinuwa Hattice materyalinden kısaca söz etmek istiyorum. Bilindiği gibi, Hatti dili ve kültürü üzerinde yapılan çalışmalar, kendine özgün ve belli-başlı bilimsel bir disiplin olarak kabul edilmeyip, sadece Hititoloji bilimi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bunun nedeni, Hatti dili ve kültürü hakkındaki bilgilerin, yazılı belge azlığından dolayı çok kısıtlı olmasıdır. Elimizdeki, şimdiye kadar sadece Hitit başkenti Boğazköy'den kaynaklanan Hattice belgelerin sayısı topu topu birkaç yüzü bulmakta ve bunlar da genellikle kötü korunmuş ufak fragmanlardan oluşmaktadır. Diğer taraftan, belge kıtlığı yanında informasyonların doğruluğu ve güvenilirliği problemi de mevcuttur. Bu tür metinlerin bize Hattiler'in kendilerinden değil, bilakis daha sonraki ve değişik bir kültürün temsilcisi Hititler aracılığı ile ulaştığı hatırlanmalıdır. Pekçok araştırmacı, Hatti dilinin daha Hititler zamanında çoktan ölmüş olduğuna ve Hitit yaşamında aynı bugünkü Latince gibi sadece dinsel amaçlarla kullanıldığına inanmaktadır. Dolayısıyla, iki ırk arasındaki dil, kültür ve zaman farkının iletişim geleneği ve yazılı belgelere yansıyan olumsuz etkileri, bizlere Hititler'den ulaşan Hatti materyalini yakından ilgilendirecektir. Hattiler hakkında daha sağlıklı bilgiler kazanabileceğimiz tek bir orjinal Hattice belgenin günümüze kadar ortaya çıkmamış olması ilginç bir durumdur. Örneğin, Hitit öncesi çağın en önemli Hatti yerleşim merkezi olan Kaniş (Kultepe)'de Asurlu tüccarlara, yani misafirlere ait şahsî arşivlerde 20,000'den fazla Eski Asurca tablet bulunurken, yerli halkın dili ile yazılmış tekbir belge yoktur. Oldukça yüksek bir kültüre sahip olan ve özellikle de Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Mesopotamya ile yakın ilişkilere giren Hattiler'in yazıyı tanımadığı ve böylece geriye yazılı belge bırakmadıkları düşünülemez. Onların ne tür bir yazı ve yazım materyali kullandığı sorusu da bir yana bırakılacak olursa, önemli Hatti merkezlerindeki arşivlere henüz ulaşamamış olması kuvvetle muhtemeldir. Daha sonraki Hitit yerleşim katları altında kalarak tahrip olan, ya da Hititler tarafından sistemli şekilde ortadan kaldırılan Hatti arşivleri söz konusu olabilse de, bunun Hattiler'den tekbir iz kalmayacak şekilde meydana gelmiş ya da yapılmış olması ihtimal dışıdır. Kaniş, Zalpa, Puruşhattum gibi Hitit öncesi çağlara ait önemli ve politik güce sahip yerleşim yerlerindeki Hattiler'e ait devlet arşivlerinin muhtemelliği yanında, Hititler zamanında hâlâ önemli birer Hatti kült merkezi statüsünde bulunan Arinna, Zippalanda, Karahna, Tawiniya, Nerik gibi şehirlerdeki tapınak arşivlerinde saklanan Hattice duaların varlığı olasılığı da gözardı edilmemelidir. İleride, özellikle İç Anadolu Bölgesi'nin halen kazılan ya da kazı bekleyen sayısız höyüklerinde bu tür buluntulara rastlanması sevindirici, ancak şaşırtıcı olmayacaktır.

Bu tür beklentilerin hiç de anlamsız olmayacağını, 1990 yılında başlayıp halen devam eden Ortaköy-şapinuwa kazıları en güzel şekilde göstermiştir. Nitekim, buradaki zengin tablet buluntusu arasında Hattice fragmanların da yeraldığı saptanmış durumdadır. Yukarıda saydığımız Arinna, Zippalanda, Karaşna, Tawiniya, Nerik gibi şehirlerin aksine, şapinuwa bir Hatti kült merkezi değildir. şimdiye kadar ele geçen dinsel metinlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, burada daha çok etkin bir Hurri din etkisi mevcuttur. Ortaköy hafiri A. Süel'e gre²⁴, Orta Hitit Devleti krallarından III. Tuşalıya bu şehirde uzun bir süre ikamet etmiş, ve böylece şehir, belli bir süre de olsa, bir başkent görüntüsüne ve önemine kavuşmuştur. Boğazköy belgelerinden, Orta Krallık'ta I. / II. Tuşalıya'nın usurpator olarak Hitit tahtına çıkması ile birlikte Hurri (Kizzuwatna) kökenli bir sülalenin işbaşına geldiğini ve bunun onun oğlu ve torunu I. Arnuwanda ve III. Tuşalıya ile devam ettiğini biliyoruz. Böylece, şapinuwa'daki baskın Hurri kültü ğeleri, III. Tuşalıya'nın tarihsel kişiliği ve kökeni ile kombine edildiğinde mantıklı bir tarihsel zemine oturmaktadır.

Ortaköy'deki Hattice materyal hakkında uzun ve ayrıntılı bilgiler sunulmasına bu bildirinin kapsamı olanak vermemektedir. Ulaşılan sonuçların daha ayrıntılı şekilde gelecek yıldan itibaren başlayarak bilimsel yayınlar halinde bilim dünyasının istifadesine sunulması planlanmaktadır. Bu ilgi ile, şimdi kısaca günümüze kadar yapılan çalışmalardan söz etmek istiyorum. A. Süel'in belirttiğine göre, Ortaköy epigrafik buluntuları üzerindeki araştırmalar 1990 yılında başlamıştır. İlk alışmalar, genellikle tabletlerin temizlenmesi, geçici olarak fotoğraflarının çekilmesi ve transkripsiyonlarının yapılması şeklinde gerçekleşmiştir. Buna paralel olarak, iyi korunmuş tabletlerin kopyalarının yapılmasına L. Murat ve E. Reyhan tarafından başlanmıştır ve bu halen sürmektedir. Ortaköy metinleri araştırmalarına bizzat katılmam, 1998 Ocak ayındaki kazı hafirlerinin Hattice metinler üzerinde beraber çalışma daveti ile karara bağlandı. Aynı yılın Haziran ayında, A. Süel ile Ankara'daki çalışmalarımızda, 1990 ile 1997 yılları arasında yapılan metin transkripsiyonları kontrol edilmiş ve 40'a yakın Hattice-Hititçe ya da Hatti miliysnden fragman daha sonraki çalışmalar için seçilmiştir. Bu arada metinlerin gruplandırılmaları yapılmış, bazılarının joinlikleri ve duplikatlıkları da saptanmıştır. Bu yılki (1999 Nisan ve Mayıs ayları) ortak çalışmamızı Y. Soysal ve E. Reyhan'ın da katılımı ile daha çok orum Müzesi'nde orjinal tabletler üzerinde yoğunlaştırdık. Bu arada, bazı yeni Hattice fragmanlar tespit edildi ve 15 kadar da join yapıldı.

²⁴ A. Süel, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 555 vdd.; *TBA-AR* 1 (1998) 47.

Çorum Müzesi'ndeki bu yılki çalışmalar, söz konusu tabletlerin fotoğraflarının çekimi ile tamamlanmıştır.

Ortaköy'de keşfedilmiş, Hatti dilinde ya da Hattice'den Hititçe'ye tercüme olarak kaleme alınmış metinlerin sayısı şu anda 45 kadardır ve bunlar genellikle bilingue şeklinde vucuda getirilmiştir. Hemen hepsi, Boğazköy'den tanınan ve inşa ritualleri şeklinde nitelenen üç metin kompozisyonuna aittir. En fazla fragman E. Laroche, CTH nr. 726 "*rituel bilingue de fondation d'un temple ou d'un palais*"indir (20 adet). Bunu CTH nr. 725 "*rituel bilingue de consécration d'un temple*" (14 parça) ve CTH nr. 414 "*rituel de fondation d'un temple (archaïsant)*" (9 parça) izlemektedir²⁵. Ayrıca iki adet, şimdiye kadar metin grubunu tam olarak saptayamadığımız inşa rituali fragmanı bulunmaktadır. Fragmanların iki tanesi 1991, iki tanesi 1994, geriye kalan büyük bölümü ise 1990 kazı mevsiminde monumental A binasının değişik mekanlarında (1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9 ve 13 nolu odalarında) gün ışığına çıkarılmıştır. Boğazköy'de bulunan diğer tür dinsel Hattice metinler (dualar, mitolojik pasajlı ritualler, tanrılara methiyeler ve koro şarkıları gibi) Ortaköy'de şimdilik mevcut değildir. Hattice metin olarak burada sadece inşa rituallerinin ortaya çıkmasının, yine tarihsel zeminde bir açıklaması olmalıdır. III. Tutḫaliya'nın Şapinuwa'ya yerleşmesi ile yeni bir sarayın ve belki de tapınağın inşası münasebeti ile bu metinlerin kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, bu tür belgeler bir kralın herhangi bir yerde yeni "evler" (yani saray ya da tapınak) inşa etmesi sebebiyle kaleme alınmaktaydılar. Böylece, Ortaköy'deki Hattice inşa ritualleri, bu şehrin yerleşik kültüründen daha çok, aktüel bir olaydan, yani kralî bir yapının inşasından kaynaklanmalıdır. Kötü korunmuş ve çok küçük boyutlarda ele geçmelerine rağmen Ortaköy fragmanları, Boğazköy'deki versiyonları ile karşılıklı olarak tamamlanmakta ve böylece önemli bir metin kazanımına olanak sağlamaktadırlar. Bunun sonucunda, Hitit ve Hatti dili leksikonları için, az sayıda da olsa bazı gelişmeler kaydedilmektedir. Örnek olarak, ortak çalışmamız sonucunda Hititçe'de "kalay" ve "seah-ölçüsü" kelimelerinin, Hattice'de ise "sığır", "heykel kaidesi" ve "boynuz" gibi kavramların karşılıkları bulunmuştur. Ortaköy'deki nüshalar, Boğazköy'dekilere nazaran daha doğru, tam ve güvenilir metinler vermektedir. Ortaköy'de en azından ikişer nüsha halinde kaleme alındığı anlaşılan bilingue fragmanları, sol sütunda Hattice ve sağ sütunda bunun Hititçe tercümesini verecek şekilde hazırlanmıştır. Metinlerin yazısı

²⁵ Bu metin grupları, üç ayrı ortak çalışma ile Türkçe ve İngilizce olarak "*Ortaköy'de Bulunmuş Hattice-Hititçe İnşa Ritüelleri (I-III) / The Hattian-Hittite Foundation Rituals from Ortaköy (I-III)*" başlığı altında yayına hazırlanmaktadır.

ve duktusu, çok tipik olmasa da Orta Hitit geleneğine uymaktadır. III. Tuḫaliya'nın yaşadığı ağ da göz önünde tutulursa (yaklaşık M.. 1400), bunu "Geç Orta Hitit" olarak betimlemek herhalde yanlış olmayacaktır.

Bundan sonraki Ortaköy kazılarının, Hatti miliysnden yeni yazılı bultular getirmesi ve bu materyalin daha da zenginleşmesi en büyük dileğimizdir.

Zusammenfassung

Oğuz Soysal: Zum gegenwärtigen Stand der hattischen Studien

Das Studium der hattischen Sprache, die kleinste Disziplin der Anatolistik, geht bereits auf den Beginn der Hethitologie zurück. In den späten 1910er Jahren hat E. Forrer die ersten Beobachtungen zu dieser Sprache gemacht. Eine gründliche Erforschung des Hattischen begann jedoch erst mit einer Reihe von Artikeln von E. Laroche und A. Kammenhuber vorwiegend zwischen 1950 und 1970. Bislang liegen auch zwei Monographien vor, die aus den Federn von H.-S. Schuster (1974) und Chr. Girbal (1986) stammen.

Nach langem Schweigen haben die hattischen Studien in den letzten Jahren erfreulicherweise wieder zugenommen. Das Jahr 1996 erfuhr zwei bedeutsame Publikationen: H. Otten und Chr. Rster haben mit der Veröffentlichung von *Keilschrifttexte aus Boghazköi, Heft 37* eine groğe Zahl der hattischen Fragmente der Wissenschaft zugänglich gemacht. J. Klinger hat in seinem Buch, das als *Studien zu den Boğazköy-Texten, Heft 37* erschien, reiche und zusammenfassende Beobachtungen über den hattischen Kult und das schriftliche Material geboten. In diesem Buch ist auch ein Vorhaben zur Bearbeitung des hattischen Textcorpus angekündigt.

Als gegenwärtige Beschäftigung mit dem Hattischen wäre noch anzukündigen, daę eine hattische Wrtersammlung in Vorbereitung ist, in der der Verfasser dieser Zeilen alle bekannten Belege des Hattischen zusammenstellt. Auch die hattischen Fragmente aus Ortaköy-şapinuwa werden im Rahmen einer Zusammenarbeit mit A. Sel bald der Wissenschaft bekanntgemacht.